

ΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟ ΒΡΑΧΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΛΙΟ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Στον τρίτο βράχο από τον Ήλιο
Μία ζωή, η επιστήμη κι άλλα παράλληλα σύμπαντα

σε συνεργασία με τον
ΜΑΚΗ ΠΡΟΒΑΤΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

...στη Μυρτώ...

Θέλουμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες στη
Μαρία Μαθιουδάκη, την Αιμιλία Καραντζούλη και την Πέρσα Μπόλια
για την πολύτιμη βοήθειά τους στις απομαγνητοφωνήσεις
των συναντήσεών μας.

Δ.Ν. - Μ.Π.

Εκδόσεις Πατάκη – Ντοκουμέντα-βιογραφίες * Δημήτρης Νανόπουλος
(σε συνεργασία με τον Μάκη Προβατά), *Στον τρίτο βράχο από τον Ήλιο*
* Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος * Σελιδοποίηση: Παναγιώ-
της Βογιατζάκης * Φιλμ, μοντάζ: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης * Φωτο-
γραφίες σελ. 10-11 ενθέτου: Νίκος Κόκκας * Copyright© Σ. Πατάκης
ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), Δημήτρης Νανόπουλος και Μάκης Προβατάς,
2015 * Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2015
* ΚΕΤ 9513 * ΚΕΠ 776/15 * ISBN 978-960-16-6015-8



ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600,
801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069 * ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.38.31.078 * ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 570 09
* ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55 * Web site:
<http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Postquam homines sibi persuaserunt, omnia quae fiunt propter ipsos fieri, id in unaquaque re praecipuum judicare debuerunt, quod ipsis utilissimum, et illa omnia praestantissima aestimare, a quibus optime afficiebantur. Unde has formare debuerunt notiones, quibus rerum naturas explicarent, scilicet Bonum, Malum, Ordinem, Confusionem, Calidum, Frigidum, Pulchritudinem, Deformitatem [...] Veritas humanum genus in aeternum lateret, nisi Mathesis, quae non circa fines, sed circa figurarum essentias et proprietates versatur, aliam veritatis normam hominibus ostendisset.

(Αφότου οι άνθρωποι πείστηκαν ότι όλα όσα γίνονται, γίνονται για τους ίδιους, πήγαν και έκριναν κυριότερο σε κάθε πράγμα αυτό που τους είναι ωφελιμότεο και εκτίμησαν ως υπέρτατα όλα εκείνα από τα οποία επηρεάζονταν με άριστο τρόπο. Έτσι πήγαν και σχημάτισαν εκείνες τις έννοιες με τις οποίες εξηγούν τις φύσεις των πραγμάτων, δηλαδή το Καλό, το Κακό, την Τάξη, τη Σύγχυση, το Θερμό, το Ψυχρό, την Ομορφιά, και την Ασχήμια... Κάτι που θα ήταν ασφαλώς η μοναδική αιτία να διαφύγει εσαεί η αλήθεια από το ανθρώπινο γένος, αν τα Μαθηματικά, που δεν ασχολούνται με τους τελικούς σκοπούς αλλά μονάχα με τις ουσίες και τις ιδιότητες των σχημάτων, δεν έδειχναν στους ανθρώπους έναν άλλο γνώμονα της αλήθειας).

Σπινόζα, *Ηθική*, μτφρ. Ε. Βανταράκης, Εκκρεμές 2009

Ο ΠΑΝΥΡΟΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Βέλη 22/5/2015
@ 7dim

Το Big Bang, ή άρχι ω= Σήμερα ή μια άνοδος και
καταρροή ενδυνάμυνση διαδοχή και βιώσιμη προοπτική
ενεργημένη διακρίσεις και οδηγούν έφευγαν και
αυτοί χωριστές... Αλλά άνοδος τις κεντρικές
άρχι τις άβυσσους. Οί φουβίκοι νόμοι πηγάζουν
άπο τα πόδια και οί έχτα βήτ χωριστές διακρίσεις
συμπεριφορές, αν άρχι ω= Σήμερα...
Είπατε ωριμάσει και διακρίσεις.

ΑΞ ΤΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΤΟΜΕ



[Ε Ν Α]

...Αν η γέννα καθυστερούσε λίγο ακόμα, θα πέθαινα...



Στοκχόλμη, Κυριακή 10 Δεκεμβρίου 2013. Ο Peter Higgs παρέλαβε, μαζί με τον François Englert, το Νόμπελ φυσικής 2013. Η ομιλία του διήρκεσε είκοσι εννέα λεπτά. Περιέγραψε την προσωπική του ιστορία σχετικά με τη θεωρία του (τον μηχανισμό μέσω του οποίου η ύλη αποκτά τη μάζα της) και φυσικά μίλησε για το μποζόνιό του. Η φράση με την οποία έκλεισε την ομιλία του ήταν η εξής:

«...το 1976 οι Ellis, Gaillard και Νανόπουλος παρότρυναν τους πειραματικούς φυσικούς του CERN να αναζητήσουν το μποζόνιο Higgs όπως το προέβλεπε η θεωρία. Ήταν η αρχή μιας μεγάλης πειραματικής έρευνας, η οποία κορυφώθηκε με την ανακοίνωση του CERN τον Ιούλιο του 2012».*

Το επώνυμό μου δεν είναι Νανόπουλος, είναι Νάκας. Βορειοηπειρώτικο όνομα. Ο παππούς μου, ο Δημήτρης

* Ευρωπαϊκός Οργανισμός Πυρηνικών Ερευνών.

Νάκας, στις αρχές του 20ού αιώνα είχε μεταναστεύσει στη Νέα Υόρκη. Τον Μάρτιο του 1914, όταν έμαθε ότι είχε ξεκινήσει ο Βορειοηπειρωτικός αγώνας, καθώς είχε πολύ πάθος για την πατρίδα του και μια τρελή ματιά για τη ζωή, παράτησε τα πάντα, πήρε το πλοίο και επέστρεψε στην Ελλάδα. Ένιωθε ότι όφειλε να συμμετέχει σε αυτό τον αγώνα. Τότε άλλαξε το επώνυμό του από Νάκας σε Νανόπουλος, επειδή, όπως έλεγε, ακουγόταν πιο ελληνικό. Εκείνη την εποχή γνώρισε και παντρεύτηκε τη γιαγιά μου, τη Σωτήρα. Έκαναν δύο παιδιά. Γεννήθηκε πρώτα η Κασσιανή, και τον επόμενο χρόνο, στις αρχές του 1916, γεννήθηκε ο πατέρας μου Βάιος, στο Σέλσι της Βορείου Ηπείρου. Εννέα μήνες αργότερα, ο παππούς μου Δημήτρης Νανόπουλος σκοτώθηκε, και έτσι ο πατέρας μου δεν τον γνώρισε ποτέ.

Τότε άρχισε για τη γιαγιά μου και τα δύο της παιδιά η περιπέτεια του βιοπορισμού, παρότι η ίδια ήταν από οικογένεια πλούσια και με καλό όνομα. Όμως με τα αδέρφια της υπήρξε διαφωνία σχετικά με τα περιουσιακά τους και τελικά δεν της έδωσαν ποτέ το μερίδιό της. Το 1928, ο πατέρας μου, μόλις δώδεκα χρονών παιδί, αναγκάστηκε, εξαιτίας της δύσκολης ζωής που ζούσαν, να πάει στα Γιάννενα για να δουλέψει. Πήγε μόνος του, αφού η μητέρα του και η αδελφή του δεν ήταν εύκολο να τον ακολουθήσουν, και εκεί έκανε διάφορες δουλειές «του ποδαριού» και ταυτόχρονα σπούδαζε στη Γαλακτοκομική Σχολή Ιωαννίνων. Έμεινε στα Γιάννενα μέχρι το 1939, οπότε αποφάσισε να κατέβει στην Αθήνα για να βρει μια καλύτερη τύχη – όμως, λίγους μήνες αργότερα, ήρθε η Κατοχή. Όπως ήταν φυσικό για τον χα-



Σε ηλικία λίγων μηνών.

ρακτήρα του, συμμετείχε από την πρώτη στιγμή στον αγώνα εναντίον των Γερμανών, κάτι για το οποίο στην υπόλοιπη ζωή του ποτέ δεν καυχήθηκε και μιλούσε ελάχιστα μόνο αν τον ρωτούσε κάποιος πολύ κοντινός του άνθρωπος. Δύο χρόνια μετά την Απελευθέρωση, το 1947, γνώρισε τη Βασιλική Κορασίδα (κάποιοι συγγενείς της είχαν τα γνωστά καταστήματα ηλεκτρικών ειδών). Ερωτεύτηκαν παράφορα και στο τέλος εκείνης της χρονιάς παντρεύτηκαν. Αυτό τον παράφορο έρωτά τους τον είδα να διαρκεί μέχρι το τέλος της ζωής τους.

Η μητέρα μου, έντεκα χρόνια μικρότερή του, είχε γεννηθεί το 1927 στην Κηφισιά, με καταγωγή από την Κέα. Ήταν μια κοντούλα γυναίκα, προικισμένη από τη φύση με εξυπνάδα και πάντοτε χαμηλών τόνων. Φυσιολογικά της μοιάζω πολύ. Μάλιστα, έχω την εντύπωση ότι όσο μεγαλώνω της μοιάζω και περισσότερο. Η κυρία Βασιλική, η μάνα μου, είχε μια παλιομοδίτικη γλυκύτητα που τη διατήρησε μέχρι το τέλος της ζωής της. Θυμάμαι όταν, χρόνια αργότερα, επιστήμονας με κάποια φήμη και με το όνομά μου στις εφημερίδες, επισκεπτόμουν τους γονείς μου, εκείνη, εκεί που καθόμασταν, σηκωνόταν ξαφνικά, ερχόταν προς το μέρος μου, με χάιδευε και μονολογούσε «παιδάκι μου» – μόνο αυτό· και ύστερα πήγαινε σε μια άκρη και καθόταν. Είχε μια συμπεριφορά σαν να με ντρεπόταν. Εγώ θύμωνα μαζί της: «Ρε μάνα, είσαι καλά; Ντρέπεσαι εμένα;», και ύστερα προσπαθούσα να της κάνω διάφορα αστεία για να τη δω να γελάει.

Η γέννησή μου, όπως μου έλεγε η μητέρα μου, ήταν αρκετά επεισοδιακή. Ήταν Σεπτέμβριος του 1948, ημέρα

Σάββατο, όταν πήγε ετοιμόγεννη στο μαιευτήριο «Έλενα». Όμως δυσκολεύτηκε πολύ, και ύστερα από ένα πολύ επίπονο Σαββατοκύριακο, το βράδυ της Δευτέρας 13 Σεπτεμβρίου, της έκαναν καισαρική. Ο γιατρός είπε στους γονείς μου ότι αν η γέννα καθυστερούσε λίγο ακόμα, θα πέθαινα – θα «έσκαγα» ήταν η λέξη που χρησιμοποίησε. Μάλλον γι' αυτό γεννήθηκα με κατακόκκινο πρόσωπο, τόσο κόκκινο ώστε όταν με πήγαν για πρώτη φορά στο δωμάτιο να με δει, εκείνη έβαλε τα κλάματα. Στο κλάμα της αυτό ίσως έπαιξε ρόλο και το ότι, όπως μου είπαν, είχα και χαρακτηριστικά μεγάλο κεφάλι. Τέλος πάντων, όλα πήγαν καλά και, μετά από μερικές μέρες παραμονής στο μαιευτήριο, οι γονείς μου με πήραν και πήγαμε στο Χαρβάτι (σημερινή Παλλήνη) όπου βρισκόταν τότε το σπίτι μας.

...Κι όμως, μέσα στο υπερβολικά αβέβαιο εκείνο περιβάλλον, και με τις πληγές ακόμα ανοικτές από την πιο άγρια ανθρώπινη κτηνωδία, η ανθρωπότητα συνέχιζε να πετυχαίνει απίστευτα πράγματα...

Το 1948, ο παγκόσμιος πληθυσμός ήταν μικρότερος από 2,5 δισεκατομμύρια, και το προσδόκιμο ζωής στις ανεπτυγμένες χώρες ήταν μόλις 65 χρόνια. Οι λαοί προσπαθούσαν να βγουν από τις στάχτες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ήταν μια συμφορά που κανείς δεν περίμενε να συμβεί, αλλά που τελικά συνέβη, και μάλιστα μόλις δύο δεκαετίες μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος ήταν τόσο αναπάντεχος στο μυαλό των πολλών ανθρώπων, ώστε ο Πρώτος Παγκόσμιος ονομάστηκε έτσι μόνο αφού τελείωσε ο Δεύτερος. Η πίστη στην ανθρώπινη λογική χάθηκε για πάντα.

Το 1948 άρχιζε ο «Ψυχρός Πόλεμος», και τον Αύγουστο του 1949 στο Σεμιπαλατίνσκ η Σοβιετική Ένωση δοκίμασε τη δική της ατομική βόμβα. Οι Αμερικανοί, που πίστευαν, κυρίως μετά τη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, ότι θα είναι οι κυρίαρχοι της πυρηνικής

δύναμης για πολύ μεγάλο διάστημα, είδαν τους Σοβιετικούς να τους φτάνουν μέσα σε τέσσερα μόλις χρόνια. Μία περίοδος παραφροσύνης είχε ξεκινήσει, ενώ συνέβαιναν σημαντικές γεωπολιτικές ανακατατάξεις. Το 1948 ιδρύθηκε το κράτος του Ισραήλ, και την επόμενη χρονιά η Γερμανία χωρίστηκε σε Δυτική και Ανατολική. Στην Κίνα, ο Μάο ανακοίνωνε τη δημιουργία της «Λαϊκής Δημοκρατίας».

Τον Αύγουστο του 1950 προγραμματίστηκε να γίνει στο Χάρβαρντ το πρώτο μεταπολεμικό Διεθνές Συνέδριο Μαθηματικών. Θα διεξαγόταν στη θέση εκείνου που είχε προγραμματιστεί το 1940 αλλά ματαιώθηκε λόγω του πολέμου. Κορυφαίος καλεσμένος ήταν ο σπουδαίος Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Δυστυχώς όμως στις 2 Φεβρουαρίου του 1950 πέθανε σε ηλικία 76 ετών. Είχε γεννηθεί στις 13 Σεπτεμβρίου 1873. Μερικοί κορυφαίοι μαθηματικοί από όλο τον κόσμο ματαίωσαν τη συμμετοχή τους στο συνέδριο σε ένδειξη πένθους.

Την ίδια χρονιά, ο Αϊνστάιν, ανήμπορος, όπως όλοι οι επιστήμονες, μπροστά στην εγκληματική χρήση των πυρηνικών όπλων, προειδοποιούσε την ανθρωπότητα για τα ολέθρια αποτελέσματα από την πιθανή χρήση της βόμβας υδρογόνου.

Δεν υπήρξε επιστήμονας εκείνη την εποχή που να αντιλήφθηκε την καταστροφική δύναμη αυτών των όπλων και να μην αντέδρασε. Μοναδική ίσως εξαίρεση ήταν ο Ούγγρος θεωρητικός φυσικός Edward Teller, γνωστός ως ο πατέρας της βόμβας υδρογόνου και θεωρητικός του «Πολέμου των Άστρων» του Ρόναλντ Ρέιγκαν.

Κι όμως, μέσα στο υπερβολικά αβέβαιο εκείνο περιβάλλον, και με τις πληγές ακόμα ανοιχτές από την πιο άγρια ανθρώπινη κτηνωδία, η ανθρωπότητα συνέχιζε να πετυχαίνει απίστευτα πράγματα. Το 1948 ο Richard Feynman μαζί με τον Julian Schwinger ανέπτυξαν τη θεωρία της κβαντικής ηλεκτροδυναμικής (quantum electrodynamics), μια επανάσταση στη φυσική, το μεγαλείο της οποίας δεν έγινε φανερό παρά πολλά χρόνια αργότερα. Η εποχή εκείνη περιείχε και μια ιστορική στιγμή της ανθρωπότητας για όσους από τους κατοίκους του πλανήτη ήθελαν να διευρύνουν την αντίληψή τους για τον κόσμο: τον Απρίλιο του 1953, ο James Watson και ο Francis Crick παρουσίασαν ένα περίφημο πλέον paper όπου περιέγραφαν τη διπλή έλικα του DNA. Η φράση «It has not escaped our notice that this structure has novel features which are of considerable biological interest»* είναι μια από τις σπουδαιότερες ανακοινώσεις που έχουν γίνει στην ιστορία των επιστημών. Η ανακάλυψη αυτή διαμόρφωσε όσο λίγες τις αντιλήψεις όσον αφορά τον άνθρωπο και τον πλανήτη μας συνολικά. Στον χώρο της λογοτεχνίας, το 1948 ο Graham Greene ολοκλήρωσε τον αριστουργηματικό του Τρίτο άνθρωπο και ο George Orwell το πλέον προφητικό βιβλίο του 20ού αιώνα, το 1984, δίνοντάς του ως τίτλο τον αναριθμητισμό του 1948.

Στην Ελλάδα, στα τέλη του 1948, ο Μάνος Χατζιδάκις άρχισε να γράφει τις πρώτες του σκέψεις για την

* «Δεν μας διέφυγε το γεγονός ότι αυτή η δομή έχει καινοφανή χαρακτηριστικά σημαντικού βιολογικού ενδιαφέροντος».

ομιλία του για το ρεμπέτικο, που θα παρουσίαζε τον Ιανουάριο του 1949 στο Θέατρο Τέχνης. Ήταν ένα πρωτόλειο, πλην όμως χαρακτηριστικό δείγμα της πολύπλευρης ευφυΐας του. Η Ελλάδα είχε ακόμα μπροστά της δεκατρείς μήνες εμφυλίου πολέμου. Κυρίως, όμως, είχε μπροστά της πολύ περισσότερα χρόνια ψυχικού και πνευματικού διχασμού.

[Τ Ρ Ι Α]

...Και τότε έτσι, χωρίς κανέναν λόγο, πέρασε σαν αστραπή από το μυαλό μου η σκέψη ότι υπάρχει ένας άλλος κόσμος εκεί έξω, μακριά, ψηλά...

Ο πατέρας μου, λόγω του πτυχίου που είχε από τη γαλακτοκομική σχολή, κατάφερε, μετά τον πόλεμο, να πιάνει δουλειά στο γαλακτοκομείο του Ευαγγελισμού. Όταν ήρθε από τα Γιάννενα στην Αθήνα, δεν είχε κανέναν συγγενή ώστε να στηριχθεί. Όμως σε αυτή την πρώτη περίοδο της ζωής του στην πρωτεύουσα, τον βοήθησε πάρα πολύ ένας φίλος του, ο Κώστας Τάνες, ο οποίος έγινε και νονός μου. Μόλις παντρεύτηκαν οι γονείς μου, ο Τάνες τούς παραχώρησε ένα οικογενειακό κτήμα με ένα ακατοίκητο σπίτι που είχε στο Χαρβάτι. Ήταν ένα παλιό, μεγάλο τετράγωνο αρχοντικό, ολόιδιο με εκείνα στην ταινία 1900 του Μπερτολούτσι. Αντίθετα από τον πατέρα μου, η μάνα μου είχε συγγενείς στην Αθήνα αλλά, εξαιτίας της απομακρυσμένης περιοχής που βρισκόταν το σπίτι μας, δεν μπορούσε να έχει συχνές επαφές μαζί τους.

Τον περισσότερο καιρό λοιπόν, στο Χαρβάτι ζούσαμε

αναγκαστικά χωρίς ιδιαίτερες συναναστροφές. Μείναμε εκεί μέχρι που έγινε περίπου δέκα ετών. Σε αυτό το σπίτι που όμοιό του δεν υπήρχε στην περιοχή, και σε ολόκληρο τον κόσμο όπως φανταζόμουν εγώ, δεν σημειώθηκε ποτέ μεταξύ των ενοίκων του ο παραμικρός καβγάς. Μερικές φορές σήμερα περνάω απέξω από απλή νοσταλγία και βλέπω τον περιστερώνα που στέκει ακόμα όρθιος – όπως και τη στέρνα στη μέση του κτήματος. Αυτήν τη στέρνα, με τα παιδικά μάτια που όλα τα μεγεθύνουν, τότε την έβλεπα σαν μεγάλη λίμνη· και καθώς δεν υπήρχε γειτονιά τριγύρω και το κτήμα ήταν όλο περιφραγμένο και μονάχα εκεί μέσα έπαιζα, αυτός ήταν ο κόσμος μου, το σύμπαν μου ολόκληρο. Ο πλανήτης Γη δεν ήταν στρογγυλός για μένα. Ήταν ένα μεγάλο τετράγωνο κτήμα.

Κάπου κάπου έρχονταν για επίσκεψη μερικοί συγγενείς, αλλά την εποχή εκείνη ήταν τόσο μακρινή και δύσκολη η διαδρομή μέχρι το Χαρβάτι, ώστε αυτό συνέβαινε σπάνια. Καθώς δε οι συγγενείς αυτοί δεν έπαιξαν κανέναν ρόλο στη ζωή μου, τους θυμάμαι περισσότερο σαν οικείες σκιές...

Από την πρώτη τάξη του δημοτικού, ήθελα συνέχεια να μελετάω. Μάλιστα, ζητούσα από τον πατέρα μου να μου βάζει, σε ένα τετράδιο που είχα, αριθμητικές ασκήσεις, κυρίως διαιρέσεις. Είχα πάθος με τις διαιρέσεις. Εκείνος έκανε κάτι υπέροχο: πήρε ένα ξύλινο θρανίο που ήταν πεταμένο έξω από το σχολείο μας, το επιδιόρθωσε και το έβαλε στον χώρο όπου έκανε μικροεπισκευές για το σπίτι. Ενώ αυτός δούλευε, εγώ καθόμουν σ' εκείνο το θρανίο και έλυνα τις ασκήσεις που μου



Πάσχα στο Χαρβάτι. Ήμουν το μοναδικό παιδί ανάμεσα σε συγγενείς και οικογενειακούς φίλους.



Μέρος του κτήματος και το σπίτι μας στο Χαρβάτι. Μπροστά η στέρνα και δεξιά ο περιστερώνας (το μοναδικό κτίσμα που παραμένει μέχρι και σήμερα).



Καθισμένος στη σχάρα του αυτοκινήτου του Τάνε.



Μια εικόνα για το πώς ήταν η «γειτονιά» μας στα παιδικά μου χρόνια. Εδώ με έναν τετράποδο γείτονα.

έβαζε. Η χαρά μου που έλυνα ασκήσεις αριθμητικής έκανε τους ήχους των εργαλείων του χαλαρωτική μουσική στ' αυτιά μου. Ίσως γι' αυτό μέχρι σήμερα δουλεύω ακούγοντας μουσική...

Με αφορμή αυτό το γεγονός, και ξανακοιτάζοντας πίσω την παιδική μου ηλικία, νομίζω ότι η συμπεριφορά και των δυο γονιών μου όταν ήμουν μικρός δεν επέτρεψε να νιώσω ένα βαθιά δυσάρεστο συναίσθημα που προκύπτει σε κάποια παιδιά όταν από πολύ μικρή ηλικία καταλαβαίνουν πως είναι πιο έξυπνα από τους γονείς τους.

Ο Kurt Gödel, που άλλαξε τα μαθηματικά με τα «θεωρήματα της μη πληρότητας»,* έχει πει: «Αισθάνθηκα πολύ άσχημα όταν στα επτά μου χρόνια κατάλαβα ότι ήμουν πιο έξυπνος από τους γονείς μου».

Στα μέσα της δεκαετίας του '50 αποκτήσαμε για πρώτη φορά στο σπίτι μας ραδιόφωνο. Ένα μεγάλο υπέροχο καφέ ξύλινο ραδιόφωνο. Για μένα όμως ήταν κάτι πολύ σπουδαιότερο, αφού είχα μόλις αποκτήσει ένα παράθυρο, από το οποίο μπορούσα πλέον να κρυφοκοιτάζω τον κόσμο. Η πρώτη εκπομπή που άκουγα με φανατισμό και τη θυμάμαι ακόμα πολύ καθαρά ήταν Οι περιπέτειες του Τζον Γκρικ, που μεταδιδόταν κάθε Πέμπτη βράδυ

* Όποιο μαθηματικό σύστημα και να δημιουργήσουμε, θα έχει ένα κενό, δεν θα είναι πλήρες, γι' αυτό και δεν υπάρχει αυτό που ονομάζουμε «κλειστό σύστημα». Είναι κάτι που πρέπει να δεχτούμε κατ' αρχήν. Η μη πληρότητα αποτέλεσε μεγάλη επανάσταση στα μαθηματικά.

για ένα ημίωρο. Το θέμα της ήταν οι περιπέτειες ενός Έλληνα ντετέκτιβ στη Νέα Υόρκη και, με την ευκαιρία, γίνονταν διάφορες περιγραφές της 5ης Λεωφόρου και της Παρκ Άβενιου. Θυμάμαι ότι έκλεινα τα μάτια και προσπαθούσα να φανταστώ πώς μπορεί να είναι αυτή η πόλη. Ακόμα και σήμερα, τόσα χρόνια αργότερα, κάθε φορά που βρίσκομαι στη Νέα Υόρκη, πηγαίνω στην Παρκ Άβενιου για να κοιτάξω τριγύρω, να ξαναθυμηθώ με γλύκα, έστω για τρία λεπτά, αυτό το κομμάτι της παιδικής μου ηλικίας.

Από την παιδική μου ζωή στο Χαρβάτι έχει καταγραφεί πολύ έντονα στην ψυχή και στο μυαλό, μια συγκεκριμένη σκηνή, η οποία έρχεται συχνά μπροστά στα μάτια μου ολοζώντανη μέχρι και σήμερα. Πρέπει να ήμουν περίπου εννέα χρονών, όταν ένα καλοκαιριάτικο απόγευμα καθόμουν στο κεφαλόσκαλο της εξωτερικής σκάλας του σπιτιού – μια ξύλινη σκάλα με ωραία κουπαστή. Την είχα πιάσει με τα δυο μου χέρια και ακουμπούσα πάνω της το μέτωπό μου. Ήταν ένα γλυκό απόγευμα με ήλιο, και παρατηρούσα τη μάνα μου, που καθόταν έξω, στο κάτω μέρος του σπιτιού. Ξαφνικά, γυρίζει και κοιταζόμαστε. Θυμάμαι ακόμη και σήμερα τη μορφή της, θυμάμαι το φόρεμα που φορούσε –ένα μπεζ με μεγάλα κόκκινα τριαντάφυλλα–, θυμάμαι τη γλυκύτητα με την οποία με κοίταζε, θυμάμαι την ξαφνική ευτυχία που μου μετέδωσε αυτή η εικόνα, και ότι σκέφτηκα με βεβαιότητα: «Αυτό που συμβαίνει τώρα, να ξέρεις ότι θα το θυμάσαι σε όλη σου τη ζωή».

Στη διάρκεια των δέκα πρώτων χρόνων της ζωής μου δεν έκανα ιδιαίτερη παρέα με άλλα παιδιά, αφού δεν

υπήρχε κάποιου είδους γειτονιά γύρω από το κτήμα μας. Εξαίρεση ήταν –πέρα από τις σπάνιες επισκέψεις των συγγενών μας που έμεναν στη Δάφνη– η συναναστροφή μου με τους συμμαθητές μου στο σχολείο. Η αναγκαστική μοναξιά μου είχε μια αρνητική αλλά, ευτυχώς, και μια θετική πλευρά. Από τη μια έπαιζα μόνος μου και αισθανόμουν απομονωμένος· από την άλλη, όμως, απέκτησα μεγάλη εσωτερική δύναμη, αφού έπρεπε να αντιμετωπίζω τον εαυτό μου και όχι κάποιο άλλο παιδί με το οποίο θα έπαιζα, θα τσακωνόμασταν και καμιά φορά θα χτυπιόμασταν όπως κάνουν τα παιδιά. Αυτού του είδους η παιδική ηλικία μου δημιούργησε μια μεγάλη εσωστρέφεια και μια βαθιά ανάγκη για μοναχικότητα, την οποία διατηρώ ακόμα και σήμερα.

Μια άλλη εικόνα, ή μάλλον περιστατικό, της παιδικής μου ηλικίας, που το θυμάμαι μέχρι σήμερα, συνέβη ένα βράδυ του 1958, λίγο πριν αφήσουμε το Χαρβάτι για να μετακομίσουμε στο κέντρο της Αθήνας. Ήταν ένα βροχερό χειμωνιάτικο βράδυ, και καθόμουν πίσω από ένα παράθυρο του σπιτιού μας που έβλεπε στην μπροστινή πλευρά του κτήματος. Παρατηρούσα τα φώτα που είχαν ανάψει στα σπίτια τα οποία βρίσκονταν στο βάθος, που όμως ήταν τα πιο κοντινά μας. Τότε χρησιμοποιούσαμε ακόμα λάμπες πετρελαίου. Ξαφνικά άρχισε να χτυπάει η καμπάνα της εκκλησίας, είτε για να σημάνει την ώρα είτε γιατί ήταν γιορτή, δεν θυμάμαι με σιγουριά, και τότε έτσι, χωρίς κανέναν λόγο, πέρασε σαν αστραπή από το μυαλό μου η σκέψη ότι υπάρχει ένας άλλος κόσμος εκεί έξω, μακριά, ψηλά.

Μόνο από μια μαγική διαίσθηση θα μπορούσε να

προέρχεται όλο αυτό, ιδίως από ένα παιδί που, μέχρι τότε, όλη του η ζωή ξετυλιγόταν κυρίως μέσα σε ένα κτήμα, χωρίς συναναστροφές.

Υπάρχει μια σπάνια κατηγορία σκέψεων που κάνουμε στη ζωή μας, και την ίδια εκείνη στιγμή ξέρουμε ότι δεν μας «ανήκουν»: έρχονται και μας βρίσκουν «από κάπου αλλού». Όμως, με ήρεμη και βαθιά βεβαιότητα γνωρίζουμε ότι είναι αληθινές.

Ήταν πράγματι τόσο ήρεμη και σίγουρη η σκέψη εκείνης της νύχτας, χωρίς κάποιο άγχος ή αμφιβολία, ώστε είπα στον εαυτό μου: «Να θυμάσαι πού καθόσουν όταν έκανες αυτήν τη σκέψη».

Τέτοιας σπάνιας «ενέργειας» σκέψεις συναντούν τον κάθε άνθρωπο, λιγοστές φορές στη ζωή. Τη στιγμή εκείνη βρίσκεσαι, ερήμην σου, σε μια ιδιοσυχνότητα με το μέλλον σου. Εκεί ανήκουν, με την ευρύτερη έννοια, και ορισμένα από τα πρώτα γεγονότα της ζωής μας, τα οποία, την ίδια στιγμή που τα βιώνουμε, ξέρουμε με βεβαιότητα ότι δεν θα τα ξεχάσουμε ποτέ. Προσωπικές στιγμές που τις κουβαλάει για πάντα με θέρμη το κάθε μυαλό ατομικά, και οι οποίες δεν έχουν σημασία για κανέναν άλλο...

[Τ Ε Σ Σ Ε Ρ Α]

...Για ορισμένους ανθρώπους πάντως, η πρώτη επαφή με το αντικείμενο με το οποίο θα ασχοληθούν στη ζωή τους είναι πολύ παράξενη και δείχνει το μοιραίο του πράγματος...

Πολλές φορές, μια «ιδιαιτέρη» παιδική ηλικία είναι το πρώτο σημάδι για την εξέλιξη που θα έχει κάποιος. Αυτό το σημάδι σχεδόν ποτέ δεν διαψεύδεται, εκτός εάν υπάρξει ισχυρή εξωτερική παρέμβαση.

Οι γονείς που μεγαλώνουν ένα, ας το ονομάσουμε «ιδιαιτέρο» παιδί, δηλαδή ένα παιδί που δείχνει από μικρή ηλικία σοβαρά σημάδια πως πρόκειται να προοδεύσει πολύ σε κάποιον τομέα, έχουν τις ευκαιρίες να το αντιληφθούν. Νομίζω ότι η βασική τους, αλλά δύσκολη, υποχρέωση είναι να μην πράξουν, από εσφαλμένο ενδιαφέρον, οτιδήποτε θα μπορούσε να εμποδίσει την εξέλιξη του παιδιού τους. Αυτό μερικές φορές μπορεί και να σημαίνει ότι πρέπει να στέκονται σε απόσταση και να είναι απλοί παρατηρητές της ξεχωριστής πορείας του.

Τον Απρίλιο του 1955, έφυγε από τη ζωή ο Άλμπερτ Αϊνστάιν. Ο πατέρας μου έπαιρνε κάθε μέρα *Τα Νέα*,